

สัมภาษณ์พิเศษ

ธรรมเกียรติ กั่นอริ

เรื่อบ

"ควรเข้าใจวัฒนธรรม และบ้านด้านวัฒนธรรมอย่างไร"

โดย * ดร.เลิศชาย ศิริชัย

ขอเริ่มต้นคำถามว่า เราจะให้ความหมายของวัฒนธรรมว่าอย่างไร ถึงจะครอบคลุมขอบเขตของวัฒนธรรมได้ทั้งหมด

ผมคิดว่าเรื่องการให้นิยามวัฒนธรรม มีคนที่พยายามให้ความหมายหลาย ๆ ลักษณะซึ่งมันมีตำราที่พอจะค้นคว้าเรื่องนี้ได้ ก็เลยไม่อยากจะเสียเวลาตรงนี้ ถ้าจะให้กระชับสั้น ๆ ผมคิดว่าวัฒนธรรมนั้น คือ สิ่งสืบเนื่องของมนุษยชาติของกลุ่มชนเผ่าหนึ่ง ๆ ที่มีความสืบเนื่องต่อ ๆ มา สิ่งที่ต้องระวังมากคือวัฒนธรรมไม่ใช่เรื่องของอดีตอย่างเดียว เป็นเรื่องของปัจจุบันที่จะมีผลกับอนาคตด้วย มันเป็นวิถีชีวิต เป็นสิ่งที่มีการพัฒนาเปลี่ยนแปลงได้

ที่คุณธรรมเกียรติกล่าวมา จะเห็นได้ชัดเจนว่าวัฒนธรรมมันเป็นวิถีชีวิตของคน มีการเปลี่ยนแปลงไปตามการเปลี่ยนแปลงของสังคม เมื่อเป็นเช่นนี้เรามองอย่างไร ระหว่างความคิดที่ว่า วัฒนธรรมย่อมมีชีวิตเป็นไปของมันเอง เปลี่ยนแปลงไปตามอิสระของมันเอง กับความพยายามกำหนดวัฒนธรรมให้เป็นไปตามทิศทางที่เราต้องการ

คำว่าทิศทางที่เราต้องการนี้ มันทิศทางของใคร ผมคิดว่าวัฒนธรรม ใครจะบงการเหมือนอย่างอื่นคงไม่ได้ คุณจะไปตั้งกระทรวงกีฬาและวัฒนธรรมขึ้นมาจะทำอะไร มันไม่ใช่ยุค

* อาจารย์ประจำคณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิต : กศ.ค. (พัฒนศึกษาศาสตร์) มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร

จอมพล ป. ที่มาทำกันอย่างนั้น ด้วยความเข้าใจอย่างนั้น แต่วัฒนธรรม มันเป็นเรื่องที่จะต้องเข้าใจผู้คนที่มีความหลากหลาย มีความแตกต่าง และครบใจที่ความแตกต่างไม่นำไปสู่ความแตกแยก หรือก่อให้เกิดความเสื่อมเสียของศีลธรรมอันดี หรือความสงบสุข ความมั่นคงของชาติ เราต้องใจกว้างพอที่จะยอมรับ วัฒนธรรมถ้าเราแปลแบบดั้งเดิมว่า สิ่งที่ดีงามมีนั้นจบแล้วในตัว เพราะมองทุกสิ่งทุกอย่างเป็นสิ่งที่ดีงามหมด ถ้าไปอำนาจของท่านเจ้าคุณอนุমানราชชนิด ๆ ท่านบอกว่าจะไร้มันต่อเนื่อง ถึงแม้มันไม่ใช่สิ่งที่ดีงาม มันก็เป็นความประพฤติของคนอย่างต่อเนื่องแล้วมันมีผล มันก็เป็นวัฒนธรรม อย่างวัฒนธรรมนกเลง หรืออะไรต่าง ๆ เหล่านี้ ถ้ามันมีวัฒนธรรมในแง่ที่ไม่ดี มันก็ต้องมีกระบวนการของการที่จะแก้ไขโดยการอาศัยการศึกษา ความจริงการศึกษาก็เป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรม แต่ว่าเมืองไทยนี้ อาจแปลความหมายของวัฒนธรรมในทางแคบ ฉะนั้น ก็แยกการศึกษา ศาสนา แยกอะไรต่าง ๆ ออกจากกัน ที่จริงการศึกษา ศาสนา การกีฬา การบันเทิง อะไรต่าง ๆ สารพัด มันรวมอยู่ในวัฒนธรรม ที่ไม่ใช่เทคโนโลยี ไม่ใช่วิทยาศาสตร์ มันเป็นวัฒนธรรม แต่เทคโนโลยีที่เอามาใช้แล้ว มันมาสู่วิถีชีวิตคนแล้ว มันก็กลายเป็นวัฒนธรรมได้ ตรงนี้อาจจะฟังยากว่า เอ๊ะ วัฒนธรรมคืออะไรแน่ ถ้าแปลตามรูปศัพท์มันก็คือบ คือ สิ่งที่ดีงาม สิ่งที่ทำกันต่อเนื่อง แต่ตรงนี้เราก็ไม่เห็นว่าเป็นสิ่งที่ดีงามในสมัยหนึ่ง กับสิ่งที่ไม่ดีในสมัยหนึ่ง บางทีมันเป็นเรื่องเดียวกัน บางทีมันเป็นค่านิยม มันต้องเปลี่ยนอย่างผู้หญิงสมัยก่อนต้องกินหมาก เมื่อกินหมากคราบของหมากก็จับฟันดำ ในสมัยนั้นไม่มียาสีฟัน และสมัยนั้นเชื่อว่า การกินหมากทำให้ฟันไม่ผุ ไม่เกิดโรคปริทันต์ หรือโรคอะไรต่าง ๆ บทกวีก่อน ๆ ก็พรรณนาว่า "ทนค้ำค้ำดั่งกลนิชางเจียร-

นัย " คือ ชมว่าฟันงาม แต่ต่อมา เราไม่เห็นว่าเป็นค้ำมันจะสวยตรงไหน อย่างชาวเขาที่ไม่กินหมากก็ฟันขาว เคยถามชาวเขาที่เขาฟันขาว เขาก็บอกว่า ฟันดำไม่เห็นจะงามตรงไหน แต่มีบางเผ่าที่กินหมากฟันดำ เขาก็บอกว่าไอ้ฟันขาวอย่างเขี้ยวหมา มันงามตรงไหน ไอ้มันเป็นเรื่องของทัศนะ ถ้าเพื่อไม่ไปเผด็จการชีวิตผู้คนมากนัก เคารพในกติกาในอะไรต่าง ๆ เพื่อจะอยู่ร่วมกันได้อย่างสันติสุข ผมคิดว่าไอ้นี้ก็เป็วัฒนธรรมเหมือนกัน วัฒนธรรมของการปกครอง ที่จะทำให้เกิดการประนีประนอม การเคารพซึ่งกันและกัน ให้อิสระให้เสรีภาพซึ่งมันอยู่ในลักษณะวิถีชีวิตไทยที่เคยมีมา

□ หมายความว่า คุณธรรมเกียรติคุณที่ผู้มีอำนาจไม่ว่าจะระดับไหน ไม่ควรที่จะเข้าไปจำกัด หรือกำหนด หรือบอกว่า วัฒนธรรมควรจะพัฒนาไปอย่างไร

□ ผมคิดว่านั่นแหละ คือสิ่งที่ถูกต้อง อย่าไปกำหนด เพราะถ้าไปกำหนด ก็เป็นวัฒนธรรมของคนสั่ง ของคนมีอำนาจ วัฒนธรรมมันไม่ได้เป็นของใคร มันเป็วิถีชีวิต ถ้าเพื่อเราสังเกตดูว่า วิถีมันมาอย่างนี้ร่วมกัน มันส่งผลเสียต่อสังคม เราต้องมีวิธีค่อย ๆ แก้ไข เราจะมีวิธีจูงใจอย่างไร เราจะค่อย ๆ อธิบายอย่างไร เหมือนอย่างคนที่ฉลาด เมื่อก่อนนี้ท่านพูดด้วยเหตุผลไม่ได้ เพราะพูดด้วยเหตุด้วยผล คนมันไม่เชื่อ ว่าจะไปบอกเด็กว่า อย่าทำอะไรมันจะกัดเอา เด็กก็ไม่เห็นว่าหมากกัด มันจะเจ็บแค่ไหน แต่ถ้าบอกกับเด็กว่า จี๋หมาแล้วพัว่มันก็จะยับยั้งพฤติกรรมของเด็กได้ก็แล้ว เพราะเด็กกลัวพัว แต่ได้ยินเสียงพัวร้องก็กลัวแล้ว เพราะฉะนั้น อันนั้นเป็นเรื่องของกลวิธีว่า ปลุกฝังใคร จะใช้อะไร อย่างไร มันเป็นเรื่องของ

กลวิธี การมีศิลปะ แต่หากเราไม่เข้าใจ กลับไปเข้าใจเป็นเปลือกเสียว ทำให้ผู้ใหญ่จึงสอนคนงมงาย ในแง่ของความ เป็นวิทยาศาสตร์ เด็กๆที่มา ฟังมันจะเข้าใจได้อย่างไร ถ้าอย่างนั้น เราจะไม่เข้าใจวัฒนธรรมของเราเองในหลายๆเรื่อง อย่างที่ บักยัดี้ แถวพื้นที่ฟัทลุง มีค่านิยมมาแต่เดิมเลยว่า ผู้ชายคน ไหนจะไปขอลูกสาวเขา หนึ่งจะต้องลักควายเป็น เขาจะถาม ก่อนเลยว่า ลักควายเป็นใหม่ เล่นมโนหราเป็นใหม่ ไอ้สอง อย่างนี้ เขาไม่ได้มีเจตนาอยากได้คนที่ประพฤติผิดศีลธรรมไป ลักควายชาวบ้าน แต่นั่นเป็นการบอกว่าเป็นนักเลง เป็นนักต่อสู้ เพื่อจะเอาตัวรอดได้ เมื่อเอาลูกสาวเขาไปเป็นเมียแล้ว ลูกสาวเขาจะไม่อดตาย ไอ้การรามโนหราเป็นมันเรื่องศิลปะชั้นครู อยู่ในคณะมันก็มีวินัย มีอะไรต่าง ๆ มันสะท้อนอย่างนั้น เรา ต้องตีความจากเปลือกไปหาแก่น ถ้าจับเอาแต่เปลือกมาอธิบาย เราก็จะตำหนิวัฒนธรรมดั้งแต่ครั้งปู่ย่า ตา ยาย เราไปหมด

□ ที่นี้วัฒนธรรมย่อมมีการเปลี่ยนแปลงเสมอ วัฒนธรรมไทยก็มีการเปลี่ยนแปลงมาตลอด ขอให้ คุณธรรมเกียรติช่วยอธิบายว่า วัฒนธรรมไทยของเรานั้น มันมีปัจจัย หรือเงื่อนไขอะไรที่ทำให้มันเปลี่ยนแปลงมา เรื่อย ๆ

□ สังคมมันเปลี่ยน สภาพเศรษฐกิจมันเปลี่ยน อธิบายที่ ตัวเศรษฐกิจก่อนก็ได้ จากแต่เดิมเราไม่ได้ใช้ระบบเงินตรา ถึง แม้จะมีเงินเข้าในการแลกเปลี่ยน การนำสินค้ามาแลกเปลี่ยน กัน มีการใช้เงินบ้าง แต่ว่าใช้เงินซื้อของน้อย ใช้ในการชดใช้ สินค้าใหม่ ในการปรับอะไรต่าง ๆ แต่ว่าการผลิตแบบทำเองใช้เอง แบบพึ่งตนเอง มันก็ทำให้ชีวิตเป็นแบบหนึ่ง คือ ทุกคน เหมือนกัน เสมอกัน เจ้าขุนมูลนายยังงี้ มีศักดิ์ต่างกัน

อย่างไรก็กินอยู่เหมือน ๆ กัน ความเหลื่อมล้ำค่าสูงมันไม่ค่อย ชัดเจน แต่พอมันก้าวกระโดดไปอีกขั้นหนึ่ง เมื่อเศรษฐกิจ พลิกผัน จากทำเองใช้เอง โดยเฉพาะเริ่มจากสมัยรัชกาลที่ ๓ ตอนปลาย ซึ่งเป็นยุคเปิดประเทศ เริ่มขายข้าว เพราะไม่กลัว ว่าข้าวจะไม่ม่กิน การบุกเบิกไร่นา การซื้อขายสินค้าเป็นเงิน ตรา มันเกิดขึ้นเป็นหน่ออ่อนของระบบทุนนิยม พอสิ่งเหล่านี้ มันมาบีบ การผลิตข้าวเพื่อขาย ก็ทำให้ผู้คนที่กลางโค่นป่าเพื่อ ทำนา แล้วคนที่พึ่งตนเองด้วยการทอผ้า ก็ไม่มีเวลาทอผ้า เพราะเอาเวลาทั้งหมดไปทำนา ฉะนั้น ต้องซื้อผ้าของอังกฤษ ผ้านอก ผ้าอะไรต่าง ๆนี้ ยุคนั้นเป็นยุคของชาร์ล ดิกเกนส์ ที่ สะท้อนภาพอุตสาหกรรมของอังกฤษ ซึ่งก็ซูดรีดแรงงานเด็ก คล้าย ๆกับประเทศในยุคแรก ๆ ของการทำอุตสาหกรรม มีการ ซูดรีดแรงงานเด็ก กดขี่แรงงาน พบโฆษณาแรงงานราคาถูก สิ่งเหล่านี้มันเข้ามาแทนที่ สรุปลก็คือ คุณทำได้บางอย่าง แต่ หลายอย่างคุณต้องซื้อ วิธีต่าง ๆเริ่มเปลี่ยนไป พอแรงงานไทย ขาดแคลน เพราะว่า ระบบศักดินาก็กักเก็บแรงงานเอาไว้ อยู่ใน ระบบราชการ การเข้าเดือนออกเดือน แต่ตอนหลังมันทำไม่ได้ เพราะมันขาดแรงงาน จนถึงกับต้องนำแรงงานคนจีนเข้า ประเทศในต้นรัตนโกสินทร์ การที่เอาคนจีนมาเป็นแรงงาน อะไรนี้ มันก็ต้องเปิดประเทศมากขึ้น การผสมผสานวัฒนธรรม ไทยจีน ส่วนหนึ่งก็มาจากข้อเท็จจริงนี้ การรับวัฒนธรรม ตะวันตก ก็มีอีกแบบหนึ่ง โดยตะวันตกจะมองว่าเราป่าเถื่อน ยุคนั้นเป็นยุคล่าเมืองขึ้น ประเทศตะวันตกบอกว่า ต้องการ ช่วยประเทศที่ป่าเถื่อนให้เปลี่ยนมาเหมือนกับตัวเอง ฉะนั้น การปรับตัวเพื่อรักษาเอกราช คนไทยจึงรับฝรั่ง แต่ว่าเรารับ อย่างรู้เท่าทัน ไม่ได้ปีัดประเทศอย่างพม่า ซึ่งมีปัญหาใน ราชวงศ์ทิบอ ซึ่งเป็นราชวงศ์สุดท้าย ไม่เป็นเมืองจีน ที่หลงคน

เองยิ่งใหญ่เป็นโอรสแห่งสวรรค์ จนในที่สุดก็รักษาแผ่นดินไว้ไม่ได้ การปรับตัวมาเป็นแบบฝรั่งของไทย มันมีกระบวนการปรับตัวธรรมชาติ ไม่ใช่ก้าวกระโดด แต่ปรับอย่างรู้เท่าทัน และก็ชนชั้นนำพา ชนชั้นล่างตาม โดยไม่ตะขิดตะขวงใจ ชนชั้นนำพาเอง โดยเฉพาะรัชกาลที่ ๕ เคยทรงรับสั่งว่า คนรุ่นต่อไปไม่รู้ คงคิดว่าพระจุลจอมเกล้าฯ คลั่งฝรั่ง ตีกรามบ้านช่อง พระที่นั่งอนันตสมาคม อะไรต่ออะไรเป็นฝรั่งไป แต่ท่านก็ตรัสว่า แล้วจะหาคนอย่างพระยาราชสงครามมาจากไหน พระยาราชสงครามนี้เป็นสถาปนิกที่มีชื่อ อันนี้อยู่ในโคลงของครูเทพ หรือเจ้าพระยาราชธรรมศักดิ์มนตรี ที่แสดงความในใจแสดงพระราชปรารภในเรื่องนี้ นี่ก็เป็นกระบวนการการปรับ

□ ถ้าอย่างนั้น วัฒนธรรมมันก็สัมพันธ์กับชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชน

□ อันนี้สัมพันธ์แน่นอน เพราะถ้าสังเกตดูว่า ทำไมเมืองหลวงคนจึงเข้ามากระจุกตัว แล้วเราก็ประสบปัญหาเกี่ยวกับการจราจรติดขัด วิถีชีวิตที่เปลี่ยนไป คือ แทนที่เราจะมีเวลาพักผ่อนกับบ้านมาก เราก็ต้องเสียเวลามาอยู่บนท้องถนนยาวนาน จนกระทั่งมีเรื่องสั้นที่ไดร้งวัลซ์ไรท์ เรียกชีวิตในลักษณะนี้ว่า ครอบครัวยากลำบาก เราเห็นว่า นี่คือการเปลี่ยนแปลงจากสังคมเกษตรกรรม ซึ่งทุกคนทำไร่ทำนาอยู่ในชนบท ความเจริญมันกระจายไม่ทั่วถึง ความเจริญทางวัตถุเนี่ยะ คนจึงเข้ามากระจุกตัวในเมือง วิถีชีวิตก็เปลี่ยนไป ชีวิตที่เคยสงบสุข ที่เคยร่มเย็น อะไรต่างๆ ต้องเกิดการเปลี่ยนแปลงใหม่ บางคนต้องมาเช่าบ้านเล็กๆ อุดอู้อยู่ นี่เป็นผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ วัฒนธรรมทางการกินการอยู่มันเปลี่ยน ความสัมพันธ์แบบพี่น้องเปลี่ยน ทำไมคนกรุงเทพฯ

จึงต้องกลายเป็นครอบครัวเดี่ยว คือมีพ่อ แม่ ลูก จะมีอีกสักหน่อยก็พี่เลี้ยง หรือที่เราเรียกกันแต่เดิมว่าคนใช้ เพราะอะไรก็เพราะว่าการผลิตของสังคมกรุงเทพฯ ไม่ใช่การผลิตแบบเกษตรกรรมที่ต้องใช้แรงงาน พอเป็นครอบครัวเดี่ยว การลำดับญาติก็ขาดตอน เดียวนี้ผมเชื่อว่า เด็กลำดับญาติไม่ถูกว่าปู่ทวด ย่าทวด ยายทวด แล้วขึ้นไปอีก ลูก หลาน เหลน โหลน คงไม่รู้จักแล้ว เพราะมันเปลี่ยนไปแล้วครับ

□ มาถึงปัจจุบัน ในบ้านเรามักจะมีการมองกันว่า วิถีชีวิตบางอย่างเป็นวัฒนธรรมไทย เช่น คนนิยมเข้าวัด เด็กเคารพผู้ใหญ่ คนชอบฟังเพลงไทยเดิม แต่ถ้าวัยรุ่นชอบดูคอนเสิร์ต ชอบฟังเพลงของเขา ชอบแต่งตัวแปลก ๆ บอกว่า นี่ไม่ใช่วัฒนธรรมของไทย เราจะอธิบายความเข้าใจนี้ได้อย่างไร

□ ที่ตั้งตัวอย่างมานี้ มันเหมือนกับเอาผ้าผืนหนึ่งซึ่งเป็นสีขาว คือ ถ้าเป็นของไทยเราแล้วเป็นสีขาว ถ้าเป็นของฝรั่งแล้วเป็นสีดำ ผมเข้าใจว่าอาจารย์คงไม่ได้คิดอย่างนี้หรอก คนที่คิดอย่างนี้ ผมคิดว่าไม่ได้ดูพัฒนาการของวัฒนธรรมไทยว่า ที่จริงแล้วมันก็มีความกลมกลืน แบบเราไม่ได้ปิดประตูทางวัฒนธรรม อย่างที่ผมพูดมาแต่ต้น เพราะว่าท่านแต่ก่อนเรา รัชกาลที่ ๕ เป็นตัวตั้งก็ได้ ละครคอนเสิร์ต ละครโอเปร่า ละครอะไรต่างๆ เหล่านั้นเข้ามา แต่ว่าเราจะทำอะไรให้กลมกลืน คือ ถ้าเราจะรับอย่างฝรั่งทั้งดุ้น เราก็รับไม่ได้หมด แล้วเราก็มีรากเหง้าของเราเอง ดังนั้น เราจึงมีละครอย่างปราโมทย์ ละครอย่างกรมพระนราฯ ทำ ละครร้องแบบโอเปร่า วงดุริยางค์สากลที่เป็นแบบซิมโฟนีคลาสสิก ก็เริ่มรับเข้ามา พระเจนดุริยางค์ก็อยู่ในช่วงรัชกาลที่ ๖ ละครพูดที่เป็นฝรั่ง

แทบจะเลย แต่แต่งเรื่องไทยที่รัชกาลที่ ๖ โปรดนี้ไม่ผิด ละคร
 ร้องทำเพลงเล่นเก็บเงินเป็นวีค (week) ก็ประสบผลสำเร็จอยู่
 ในช่วงระยะหนึ่ง นี่คือการปรับเข้าหากัน อย่างทุกวันนี้อาจจะ
 นำห้วงบางตรงที่ว่า แต่ก่อนนี่สิ่งต่างๆ มันเข้ามาช้า เข้ามาไม่
 หัวถึง สังคมไทยมันมีเวลา อย่างครุพราณบูรณแต่งเพลงไทย
 สากล โดยเอาเพลงไทยเดิมและความรู้ด้านเพลงสากลเข้ามา
 ผสมผสานจนเป็นเพลงของครุพราณบูรณ หรือเป็นเพลงของ
 ครูเอื้อ สุนทรสนาน นี่ก็เป็นการปรับปรับวัฒนธรรมสอง
 กระแสเข้าด้วยกัน แต่ทุกวันนี้มีเรื่องลิขสิทธิ์ สิทธิบัตร เรื่อง
 ทุ่มทางการตลาด ในยุคที่โลกไร้พรมแดนนี่นะ คุณซื้อแผ่นดิสก์
 จากเมืองนอกมาแผ่นหนึ่ง ฟังทั่วกันไปได้หมด ความท่วมท้น
 ตรงนี้ต่างหากมันนำห้วง ถ้าเพื่อปริมาณมันชนะโดยที่ไม่มีเวลา
 เฉลียวใจ ไม่มีเวลาสร้างสรรค์งานเราเอง มันก็จะได้สิ่งที่ไม่
 ถึงสิ่งๆ ที่เรียกว่าสุนทรียะ แม้กระทั่งสิ่งๆ ที่ดีของฝรั่ง เพลงใน
 ค่ายของนักร้องปัจจุบันที่ไปรโหเทปออกมาขายนี่ก็ไม่ได้ แต่
 ว่ามันเปิดเซ้า เปิดเขิน มันจำเปิด ตรงนี้การสร้างสรรค์มันจะ
 น้อยลง แต่เดิมเราสร้างสรรค์ของเราเองได้ หรือคัดแปลงได้
 แต่คราวนี้คือปีเลย การที่เอาเพลงจีน ทำนองจีน แล้วก็มาใส่
 เนื้อร้อง เช่น เป้าขุนจีน ๔ ภาษาอะไรนี่ มันไปเลย

□ ที่เรียนถามคุณธรรมเกียรติปัญหาที่ผ่านมานี้ มันก็
 จะเชื่อมโยงกับผู้ที่เกี่ยวข้องกับการทำงานวัฒนธรรม
 ของชาติ เช่น หน่วยงานราชการ รวมทั้งครูอาจารย์ ใน
 สถานศึกษา ซึ่งยังมีมุมมองวัฒนธรรมไทยว่า คือ ไร่ไทย
 คนตรีไทย อาหารไทย ผ้าไหม สถาปัตยกรรมไทย
 อะไรพวกนี้ เวลาจะทำงาน หรือจะคิดโครงการเกี่ยวกับ
 งานด้านวัฒนธรรม ก็จะมีแต่งงานพวกนี้

□ แหม ! อาจารย์ ขอพูดให้เจ็บใจเล่นนะ คนทำงาน
 วัฒนธรรมในระบอบราชการ มักเป็นคนคดงาน หรือเป็นคนที่ไม่
 เขมองไม่จื๋นว่าจะให้ไปทำงานตรงไหน เลยโตะมันอยู่ในกรรมนี้
 เพราะฉะนั้น ความคิดสร้างสรรค์มันก็มีปัญหา แล้วก็ไปบวก
 กับลักษณะชาตินิยม มันทำให้เกิดปัญหา

□ จะมีผลกับวัฒนธรรมของประเทศเราบ้างไหม
 เพราะเมื่อคนที่มีความคิดดังกล่าวนี้ เกิดไปควบคุม
 นโยบายการทำงานด้านวัฒนธรรม ตัวอย่างเช่น ปรีณ-
 รงค์วัฒนธรรมไทย ซึ่งมีการทำงานกันมาก

□ เปลืองงบประมาณมาก

□ มันจะเกิดอะไรขึ้นใหม่ในลักษณะนี้

□ ก็มีปัญหาอีกแหละ เพราะงานวัฒนธรรมมันซึ่ง ควง
 วัดเป็นหน่วย เป็นผลผลิตทางเศรษฐกิจไม่ได้ มันเป็นเรื่องของ
 นามธรรม มันควรจะทำงานเป็นเหมือนคุณเฉลิมชัย จารุวัฒน์
 เมื่อแรกเริ่ม ตั้งองค์การส่งเสริมการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย
 หรือ อ.ส.ท. ที่กลายมาเป็นการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย คุณ
 เฉลิมชัยเป็นคนที่น่าฟังมาก เพราะคิดเรื่องการท่องเที่ยวโดยไม่
 ไขเป็นเรื่องของ การตั้งกรม กอง หรือกระทรวง แต่เป็นการส่งเสริม
 ขยายความคิด ขยายบริการ อ.ส.ท. จึงทำวารสารหรือ
 อนุสาร อ.ส.ท. ขยายความคิด ที่นี้การท่องเที่ยวคอนหลังมัน
 เป็นอุตสาหกรรม พอมันเป็นอุตสาหกรรม มันก็คิดเรื่องเม็ดเงิน
 ขึ้นขึ้นมา มันก็ล้มเรื่องผลกระทบ เช่น การไปดูอะไรที่ไหน
 ก็ไปอย่างไม่เคารพท้องถิ่น ไม่เคารพผู้คน นี่ก็อยากจะถูกไป
 ถ่ายรูปในงานปอยสังข์ลงที่เขาบวชลูกแก้ว บวชเนตรที่
 แม่ฮ่องสอนก็ทำ ชาวเขาก็กลายเป็นผู้ถูกเกณฑ์มาแสดง แล้วก็

รับเงิน คือ ไม่ได้เริ่มต้นด้วยความเคารพเขา สิ่งเหล่านี้หนักอึ้งมาก เพราะมันตั้งต้นไว้ในทางที่ผิด

□ คุณธรรมเกียรติมองว่าวัฒนธรรมมีหลายกลุ่ม ไม่ได้มีแบบเดียว ถ้าจะพูดให้เป็นระบบชัดเจน ควรจะมองอย่างไร จึงจะครอบคลุมกลุ่มต่างๆ อย่างที่คุณธรรมเกียรติว่า

□ คงครอบคลุมไม่ได้ นอกจากแยกเป็นส่วนๆ เหมือนกับวงกลม เราเขียนรูปร่างกลม บางวงกลมมันก็ทับซ้อนกันเหมือนกับห่วงของเครื่องหมายการกีฬา มันมีความสัมพันธ์ มีการซ้อนกัน ร่วมกัน ในขณะที่เดียวกันก็มีความแตกต่างกัน ส่วนของวงกลมตรงไหนที่เป็นส่วนอิสระ ก็เป็นลักษณะต่างหากเฉพาะมัน ถ้าเรามองอย่างนี้ เราจะเข้าใจโดยแยกเป็นกลุ่มกระแสหลักๆ ซึ่งผมอยากจะเรียกว่า กลุ่มวัฒนธรรมหลวง กับกลุ่มวัฒนธรรมราษฎร์ กลุ่มวัฒนธรรมหลวง คือ วัฒนธรรมที่สืบเนื่องมาจากวัฒนธรรมอันมีสถาบันพระมหากษัตริย์ ซึ่งเป็นสถาบันทางวัฒนธรรมที่สำคัญ มีการกำหนดตั้งแต่เรื่องภาษา พระราชพิธี ราชประเพณีอะไรต่างๆ เหล่านี้ มันเป็นการตกผลึกทางปัญญา พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวของเราทรงเป็นกษัตริย์ในระบอบประชาธิปไตย ทรงเป็นประมุขของชาติ ในพิธีวัฒนธรรมหลวงอย่างที่เราเห็น เช่น การเปิดประชุมสภาผู้แทนราษฎรสมัยแรก จะเสด็จประทับบนพระแท่นพุดताल กาญจนสิงหასาน นั่นคืออะไร นั่นคือนิมิตหมาย คดี ความเชื่อที่เรารับมาว่า พระมหากษัตริย์เหมือนกับพระเป็นเจ้าแห่งเขาพระสุเมรุ นี้ต้องอธิบายวัฒนธรรมอื่นๆ แต่ว่าพุดतालกาญจนสิงหასานเป็นงานศิลปะหัตถกรรม ที่มีการแกะสลักไม่อย่างงดงาม ที่มีลักษณะเป็นไทย แล้วก็เสด็จอย่างนั้นในท่ามกลาง

มหาสมาคม เป็นเรื่องของความสง่างาม มีผลทางใจ แต่่นอกจากนั้นแล้ว เป็นเรื่องของประชาธิปไตย จะเห็นว้าวมันทับกัน ส่วนวัฒนธรรมราษฎร์ ก็เป็นอีกอย่างหนึ่ง คือ ชาวบ้าน ไม่จำเป็นต้องเด่นกำรำเคียว อาจเป็นภูมิปัญญาในการปลูกข้าว คันน้ำ คูดิน คูลม คูอากาศต่างๆ ว่าเขาจะทำนาที่ปี ทำนาปรัง นาหว่าน อะไรต่างๆ ในการผลิต หรือถ้าเป็นการบันเทิงเด่นกำรำเคียว การรำของชาวบ้าน เขามีลักษณะเฉพาะของเขา แต่เกิดเราไม่เข้าใจ เราจัดการไม่ถูกต้อง เราถูกครอบงำตั้งแต่ต้น เอนานุกศิลป์ของกรมศิลปากรไปแทนที่การรำรำของชาวบ้าน ผ่านวิทยาลัยครูซึ่งใกล้ชิดของชาวบ้านที่สุด แล้วก็บอกว่าทำรำมาตรฐานนะ ทำนี้ไปไหนๆ ทั่วประเทศก็จะเจอแต่ทำรำของหม่อมแพ้ว สนิทวงศ์เสนีย์ แต่ว่าชาวบ้านควรที่จะเป็นอิสระในการรำรำนี้หายไปในไหน นี่คือนี่ที่เราควรบอกว่า วัฒนธรรมมีความหลากหลาย

□ คุณธรรมเกียรติชี้ให้เห็นว่าวัฒนธรรมไทยนั้น มันหลากหลาย แต่ถ้าแบ่งคร่าวๆ ก็จะเป็นวัฒนธรรมหลวง กับวัฒนธรรมราษฎร์ และชี้ให้เห็นว่า ถึงวัฒนธรรมจะหลากหลายอย่างไร ก็มีพื้นที่ซ้อนกันหรือสัมพันธ์กัน อยากให้ช่วยวิเคราะห์ให้เห็นสักนิดว่า วัฒนธรรมหลวง กับวัฒนธรรมราษฎร์ สัมพันธ์กันอย่างไร ส่งผลกันอย่างไร ซึมซับกันอย่างไร หรืออะไรมันครอบงำอะไร

□ ความจริงยังมีวัฒนธรรมต่างประเทศที่ส่งผลกระทบต่อรวมอยู่ด้วย วัฒนธรรมหลวง คือ วัฒนธรรมราษฎร์ที่พัฒนาขึ้นไป เพราะเจ้านายท่านก็ได้มาจากไหน เพราะสังคมอยุธยา สังคมแต่ก่อนนี้ เราเปิดทางสำหรับอำนาจการขึ้นเป็นกษัตริย์ได้ ๒ วิธี วิธีที่หนึ่ง คือ สืบราชสันตติวงศ์ วิธีที่สอง คือ ปราบดา-

ภิเษก หมายความว่า คุณทำรัฐประหารได้ประสบความสำเร็จรักษาอำนาจได้ ก็ขึ้นเป็นกษัตริย์ต่อไป ทีนี้เมื่อมาจากชาวบ้านแล้ว ขึ้นมาเป็นกษัตริย์ วัฒนธรรมดั้งเดิมก็ต้องเป็นชาวบ้านมา แต่ว่า แทนที่จะกินข้าวในจาน ในชามธรรมดา ก็จะยกระดับเป็นจาน ชามที่มีคุณภาพดี ต้องหุ้มผ้าแดง ตีตราครั้งเพื่อความปลอดภัยผ่านการชิมการพิสูจน์มาก่อน ถ้อยคำภาษาจะเห็นว่าเราไปรับขนบธรรมเนียมประเพณี ผู้ชนะทางอำนาจ หรือชนะสงครามนี้ มักจะแพทางวัฒนธรรม เช่น เมื่อเราไปชนะเขมรในเวลาอย่างนั้น เราก็ไปเอาถ้อยคำ ราชศัพท์เขมร อะไรต่างๆ เขามา เจ้านายเราก็กินข้าวไม่ได้ ต้องเสวย ต้องอะไรต่างๆ เหล่านี้ก็จะเห็นว่ามันก็มีการพัฒนา มีรากเหง้า มีที่มา มีวิวัฒนาการ มีการปรับเปลี่ยน ในขณะเดียวกันทางวัฒนธรรมหลวง ท่านกำหนดอะไรในทางระเบียบราชการ ราชการบางส่วนที่เกี่ยวข้องต้องปรับตัวตาม เช่น ไปติดคอราชการเดินดินเปล่าไป ข้าราชการท่านก็มองจนหัวจรดเท้า เหมือนกับว่าเราไม่มีมารยาท ไม่สุภาพต่างๆ แต่ลึมนึกไปว่า จริงๆ แล้วชาวบ้านส่วนหนึ่งเขายากจน แต่เมื่อต้องแต่งตัวเอาใจข้าราชการ ซึ่งอยู่ในสายวัฒนธรรมหลวงนี้ เพื่อให้การติดต่อต่างๆ สะดวกขึ้นชาวบ้านก็ต้องปรับตัว ในทำนองนี้ยกตัวอย่างที่สดๆ ร้อนๆ กันดีกว่า เนื่องในการพระบรมศพสมเด็จพระเจ้า เราจะเห็นว่าเมื่อแรกนั้นสำนักพระราชวังซึ่งท่านคงจะคิดประกาศเอาเอง โดยข้าราชการสำนักพระราชวังว่า ใครที่จะเข้าไปถวายสักการะพระบรมศพนั้น จะต้องแต่งกายสุภาพแต่งชุดดำให้เรียบร้อย ไม่อนุญาตเป็นอย่างอื่น แต่พอหลังจากนั้นไม่นานนัก มีประกาศจากสำนักพระราชวังใหม่ออกมาว่า เนื่องจากราษฎรหรือประชาชนมีฐานะ มีรายได้ มีชีวิตความเป็นอยู่ทางเศรษฐกิจไม่เท่าเทียมกัน เพราะฉะนั้น ไม่จำเป็นต้องแต่งกายให้เหมือนกัน ขอให้

เพียงระลึกว่าให้แต่งกายสุภาพตามฐานะนั้นๆ หมายความว่า คุณไม่ใช่ชุดดำก็ได้ แต่ต้องคำนึงถึงความเหมาะสม ไม่แดงแปด อาจจะไม่ร้องเท้าแตะ ไม่มีรองเท้าหุ้มส้นที่อนุญาตกันได้ ผมเข้าใจว่า อันนี้มันจะมาจากพระมหากษัตริย์คุณ แล้วข้าราชการสำนักพระราชวังน้อมเกล้าฯ ไปร่างประกาศฉบับใหม่อีกฉบับหนึ่ง อันนี้ก็ชี้ให้เห็นว่า มันเป็นวงที่มีความสัมพันธ์กัน ไม่ใช่ต่างคนต่างอยู่โดดเดี่ยว ทีนี้ พอถึงอีกวงหนึ่ง คือ วัฒนธรรมต่างประเทศ เราต้องปรับตัวในยุคฝรั่งล่าเมืองขึ้น เพื่อความทันสมัยอะไรต่างๆ การปรับตัวอย่างนี้ คนไทยก็ต้องปรับ เช่น คนไทยเคยนุ่งผ้าแถบ ก็ปรับมาใส่เสื้อ ขุนนางก็เริ่มใส่เสื้อเข้าผ้า เสื้อขุนนางไทยก็เอาอย่างยุโรป แต่ก็ไม่ได้ลอกมาทั้งหมด คัดแปลงเอาเอง ราชปะแตน ก็มาจาก ราชะ+ แพทเทิน (pattern) วรรณคดีของเรา ถ้าอ่านนิทานก็จะเห็นว่าทำไมบุษบาจึงเป็นลมบ่อยก็เพราะว่า ในคันธรัตนโกสินทร์เริ่มแต่งแห่ม ภูมิอากาศเมืองไทยมันร้อนไม่มีแอร์ ไม่มีพัดลม พอแต่งแห่ม เสื้อสายมันรัดเขาก็เป็นลมง่าย มันก็สะท้อนกลับเข้ามาในวรรณคดี

คุณธรรมเกียรติชี้ให้เห็นว่า ต่างประเทศโดยเฉพาะประเทศตะวันตกเข้ามา มีอิทธิพลต่อวัฒนธรรมของเราอย่างไรนะครับ ในปัจจุบันมีความหวาดวิตกกันว่าอิทธิพลของต่างประเทศ ซึ่งแรงมากในปัจจุบัน อย่างที่เรียกกันว่า เป็นยุคโลกไร้พรมแดนหรือโลกาภิวัตน์ วิตกกันว่า ต่อไปนี้วัฒนธรรมของเราจะถูกวัฒนธรรมต่างชาติ วัฒนธรรมของทุนนิยมโลกเข้ามาครอบงำเสียหายหมดกรรมัง คุณธรรมเกียรติดมองเรื่องนี้อย่างไร

ช่องว่างระหว่างเมืองกับชนบท ช่องว่างระหว่างคนจนกับคนรวย ลักษณะเช่นนี้ก่อให้เกิดอะไรกับวัฒนธรรมบ้าง

□ นำห้วงบางเรื่องนะครับ คือ ของเรานี้ สิ่งดี ๆ ของฝรั่ง เราได้รับมาไม่ได้ทั้งหมด อย่างเช่นเรื่องการประกันสังคม เราแค่ประกันสังคมเฉพาะคนที่มีชีวิตทำงาน จ่ายเบี้ยประกันโดยหักจาก ๓ ฝ่าย นายจ้าง ลูกจ้าง และรัฐ แล้วคนแก่ที่ไม่ได้ทำงานจะไปพึ่งใครที่ไหน ปัญหาในชนบทก็เกิดขึ้นแล้ว คนหนุ่มสาวต้องทิ้งบ้านทิ้งชนบท เพราะอยู่ไม่ได้ พึ่งตนเองทางเศรษฐกิจไม่ได้ ชีวิตครอบครัวแตกสลาย เหลือแต่คนแก่ เด็กและผู้ใหญ่ ซึ่งเคยอยู่ใกล้ชิดกันและเรียนรู้จากกันและกัน ได้ขาดช่วงของการเรียนรู้ตอนนี้ การประกันสังคมแบบพื้นฐานของวัฒนธรรมตะวันตก คือ ความกตัญญู ต้องอาศัยความใกล้ชิด ความผูกพัน มันเริ่มหายไป เพราะว่าต่างคนต่างพึ่งตนเอง และผู้ชายกับผู้หญิงที่มาจากต่างจังหวัด มาทำงานกรุงเทพฯ คนที่ส่งเงินไป คือ ผู้หญิงนะครับ ผู้ชายไม่ได้ส่งหรอก เพราะไปคิดว่าผู้ชายนั้นบวชเรียนให้พ่อแม่เกาะชายผ้าเหลืองก็พอแล้ว ส่วนลูกสาวจะไปตกนรกขายตัวเป็นโสเภณีเป็นอะไรยังงี้ก็ได้ นี่คือการแสอ์อิทธิพลเงินตราข้ามชาติ หรือเศรษฐกิจที่เราคิดว่าเราปรับตัวแค่มั่นไม่สมดุล ซึ่งมันนำห้วง เราจะต้องมีความฉลาดที่จะแก้ปัญหาตรงนี้ จะแก้กันอย่างไรไม่ใช่ไปเรียกร้องทางจิตสำนึกอย่างเดียว วัฒนธรรมเป็นเรื่องของการจัดการทางจิตสำนึก ความคิด แล้วก็จัดการทางวัตถุด้วย คุณสร้างนิคมอุตสาหกรรม คุณไปสร้างหมู่บ้านจัดสรร อะไรต่างๆ ทั้งหลายนี้ แต่ที่ ที่จะให้คนแก่มานั่งเล่นหมากรุก ให้เด็กได้มาเล่นฟุตบอล ได้มาทำกิจกรรมร่วมกันในชุมชนมีใหม่ เพราะว่าจะทำให้ความสัมพันธ์แบบบ้านอบอุ่น รู้จักกัน ทักทายกัน ถือซาม

ถือแกง ไปแลกเปลี่ยนกันแบบเก่า มันไม่มีเสียแล้ว ชุมชนที่เข้ามาแทนที่ นึกถึงตรงใหม่ เหมือนกับวัด เหมือนกับศาสนา มันไม่ได้เกี่ยวกับการขายวัตถุมงคล แต่ทำอะไรให้เข้าถึงธรรมะ ซึ่งเวลานี้ สิ่งที่เป็นหลัก ๆ เป็นพื้นฐานถูกทิ้ง มันกำลังทิ้งส่วนที่เป็นแก่นแล้วเหลือแต่กาก เรากำลังเข้าวัดไปงานศพ แล้วก็ไม่ได้ปลงว่าชีวิตนี้เราต้องตาย เราจึงควรมีชีวิตอยู่ด้วยความไม่ประมาท แต่งานศพกลายเป็นงานมีที่ดิ่ง (meeting) ชุมนุมเพื่อนฝูงที่ไม่ค่อยได้เจอกันก็มาเจอกันในงานศพ นี่คือสิ่งที่เราต้องเรียนรู้

□ ในระยะหลังมีการพูดถึงวัฒนธรรม กับการพัฒนาประเทศ หรือการพัฒนาสังคมกันมาก อยากให้อธิบายว่า วัฒนธรรมจะไปช่วยการพัฒนาดังกล่าวอย่างไร

□ อ้อ ช่วยแน่ครับ ในยุคที่โลกไร้พรมแดนนี้ ชาวสารและการเรียนรู้เป็นเรื่องสำคัญ สังคมที่มีเสรีภาพแล้ว มันไม่ต้องนิโทษ มันไม่ต้องซุบซิบ มันไม่ได้เป็นสิ่งคมหวงห้าม หวงวิชาการถ่ายทอดความรู้ การพัฒนาองค์ความรู้ เป็นสิ่งใหม่ที่จะเข้ามาพัฒนาตัวบุคคล ผู้คนในสังคม ให้อายากรู้ อยากเรียน อยากทดลอง กระตุ้นส่งเสริมการวิจัย การค้นคว้า ไม่ใช่ฟังเขาว่าแล้วก็เชื่อ ต้องพัฒนาองค์ความรู้ พัฒนาคน แล้วก็สร้างเครือข่ายเชื่อมโยงความรู้เข้าหากัน มันไม่ใช่กระบวนการเรียนการสอนอีกต่อไปแล้ว หรือการศึกษาที่ไม่ใช่กระบวนการเรียนการสอนที่ครูจะเป็นผู้บอกอะไรทุกอย่างต่อไปอีกแล้ว แต่ครูจะเป็นเพียงผู้ชี้แนะ เหมือนอย่างกับพระพุทธเจ้าตรัสว่า "อชคาตาโร ตถาคตา" คือ ตถาคต เป็นแต่เพียงผู้ชี้แนะ ต้องไปทดลองปฏิบัติเอง

□ เนื่องจากการพัฒนาของเราอย่างที่พูดเมื่อกี้ มันมีโครงสร้างของสังคม ๒ แบบ ซ้อนกันอยู่ คือ สังคมเมืองที่ได้รับอะไรไว้ กับสังคมชนบทซึ่งได้รับอะไรซ้ำ แต่ในปัจจุบัน อิทธิพลจากเมืองหลวงเข้าสู่ชนบทมาก มีการพูดกันว่า มีวัฒนธรรมบางอย่างที่ชนบทพัฒนาไม่ทันแล้วทำให้เสียเปรียบ เช่น วัฒนธรรมในการรับข้อมูลข่าวสาร วัฒนธรรมในการเก็บหลักฐาน วัฒนธรรมในการตรวจสอบข้อมูลข่าวสาร อะไรในทำนองนี้ เพราะอย่างน้อยมันมีธุรกิจสมัยใหม่เข้าไปมากมายในชนบท แต่ชาวชนบทยังขาดวัฒนธรรมที่จะสัมพันธ์กับสิ่งเหล่านี้ได้อย่างเหมาะสม คุณธรรมเกียรติคิดว่าควรทำอย่างไร ชาวชนบทจึงจะสามารถปรับวัฒนธรรม เพื่อจะรับกับการเปลี่ยนแปลงนี้ได้เป็นอย่างดีของตัวเองและรู้เท่าทัน

□ ถ้าพูดเฉพาะชาวนานี้ยาก แต่ถ้าพูดถึงชาวชนบททั้งหมดพอพูดได้ เหตุที่พูดถึงชาวนายากนี้ เพราะชาวนาคิดคิดเป็นพวกอนุรักษนิยม เปลี่ยนแปลงยากมากที่สุด การเปลี่ยนแปลงสังคม สิ่งที่เปลี่ยนยากที่สุด คือ การเปลี่ยนทางวัฒนธรรม ที่คั้นะ ต้องเน้นว่าที่คั้นะ เหตุที่ชาวนาเป็นอย่างนั้นเนื่องด้วยสภาพการผลิตของชาวนานั้น เป็นการผลิตแบบกระจัดกระจาย ไม่ได้อยู่รวมกลุ่ม รวมหมู่ รวมเหล่า ได้รับความศึกษาน้อย เพราะฉะนั้น ชาวนาจะไม่รู้สึกว่าการนุ่งผ้าขาวม้า มันไม่สุภาพ ที่จริงการนุ่งผ้าขาวม้านั้นไม่ใช่เรื่องที่สุภาพหรือไม่สุภาพ แต่เป็นเรื่องของปกติชีวิตไทยดั้งเดิม ยุคจอมพลสฤษดิ์ทำให้เกิดความรู้สึกเช่นนี้ แต่ชาวนาจะรู้สึกว่าการนุ่งกางเกงขาสั้นเดินตามชายหาดนั้นมันไม่สุภาพ มันโป้ เพราะไม่ได้อยู่ในวิถีชีวิตของเขา ยังมีวิถีคิดที่แตกต่างกันแบบ

นี่อีกเยอะ ที่นี้ก็กลับมาประเด็นเดิมว่า ช่องว่างทางการพัฒนาวัฒนธรรม โดยเฉพาะเรื่องการพัฒนาข้อมูลข่าวสารนี้จะทำอย่างไร ผมคิดว่ามันต้องอาศัยความร่วมมือ ทั้งองค์กรพัฒนาเอกชนและภาครัฐ ภาคเอกชนคงไม่เอาโรคเอาเปรียบนะครับ กระทรวงศึกษาก็ต้องสอนคนให้ตื่นตัวแสวงหาความรู้ แต่ว่าเมื่อสอนไปแล้วนี่ ต้องไปสร้างเครื่องมือเครื่องไม้ด้วยนะ อย่างเช่น ไปสร้างหอสมุด ศูนย์ข้อมูล สร้างพิพิธภัณฑ์ สร้างอะไรต่างๆ จะเป็นอุปกรณ์ที่เขาสามารถเรียนรู้และภูมิใจ ทั้งเรื่องของตัวเองและเรียนรู้จากโลกด้วย แต่ไม่ใช่เข้าไปบอกอย่างเดียวไม่มีอะไรรองรับ ผมยืนยันว่าวัฒนธรรมนั้นต้องอาศัยการบริหาร การจัดการ ต้องอาศัยทั้งการจัดการทางวัตถุ ทั้งการนำทางความคิด

□ พอดีคุณธรรมเกียรติพูดถึงการศึกษา ก็ขอเชื่อมโยงต่อไปว่า การที่เรามองว่าวัฒนธรรมมีส่วนสำคัญในการพัฒนานี้ การศึกษาจะเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการนี้ อย่างไร และแบบไหน

□ ผมต้องบอกว่า การศึกษานั้น เป็นเครื่องมือของสังคมทุกสังคมที่จะผลิตคนไว้รับใช้สังคมตามที่สังคมนั้นต้องการคนอย่างไร ในสังคมยุคที่ยังมีการปกครองระบอบสมบูรณาญาสิทธิราช การที่พละยามหรือพละยาแก้วก็ดี จะเข้าสู่ระบบราชการของกรุงศรีอยุธยา ต้องเข้าไปฝากตัวกับพระหมื่นศรี เรียนรู้เรื่องที่จะรับใช้เจ้านาย "ลูกผู้ชาย ลายมือก็ค้อยศ เจ้าจ้องอดสำห้ทำสำห้เสมียน" อะไรต่างๆ เหล่านี้ ความต้องการของสังคมในขณะนั้นมีอย่างนี้เราก็อ่านการปฏิบัติไปแล้วต่อมา มันก็พัฒนาไปมากมาย การทำให้ทันสมัย (Modernize) หลังปฏิรูปการศึกษาในสมัยรัชกาลที่ ๕ แล้วก็มีโรงเรียนข้าราชการ

พลเรือน ที่พัฒนามาเป็นจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อย่างนี้
 อาศัยการศึกษาเป็นเครื่องมือของสังคม เมื่อท่านปรีดี พนม-
 ยงค์ เปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕ กับคณะราษฎร
 ทั้งหลาย กลไกที่จะรับใช้ระบอบประชาธิปไตย กลไกอย่างใหม่
 จะทำอย่างไร มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เกิดขึ้น อย่างที่อาจารย์
 ไสว (สุทธิพิทักษ์) ท่านจบธรรมศาสตร์นี่แหละ เกิดขึ้นเพราะ
 กลไกระบบราชการแบบดั้งเดิมมันไม่พอ มหาวิทยาลัยธรรม-
 ศาสตร์ทำเป็นคลาควิชา แล้วเปิดโอกาสให้ปลัดเทศบาล
 อะไรต่างๆ มาลงทะเบียนเรียนได้ เพื่อเปลี่ยนวิถีคิด จิตใจ
 เปลี่ยนตำราเรียน เปลี่ยนอะไรต่างๆ นี่คือการใช้การศึกษาเพื่อ
 เปลี่ยนแปลงสังคมและเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรม มาถึงยุคโลก
 ไร้พรมแดน เราเรียกอะไรบางอย่าง เราเรียกเรื่องความความเก่ง
 กล้าสามารถทางเทคโนโลยี ความรู้เท่าทันโลก ความรู้ภาษา
 ต่างประเทศต้องดี แต่ภาษาไทยต้องดีด้วยนะ เพราะภาษาไทย
 นั้นเป็นพื้นฐานการเรียนรู้และรับรู้ความคิดต่างๆ ถ้าภาษาไทย
 ไม่ได้เพราะนี่ถือว่าเป็นเรื่องไกลตัวแล้วละเลย ก็จะไปไม่รอด
 เช่น การพูดในสภาก็พูด แต่ท่านประธานขัดคาทัพ เพราะนึก
 ไม่ออก คิดไม่เป็น เรียบเรียงเป็นระบบไม่ได้ว่าจะพูดอะไร
 อย่างไร นี่เป็นเรื่องสำคัญของการใช้การศึกษาเป็นเครื่องมือ
 ของการพัฒนา ที่นี้ของเราเองมีจุดบอดอยู่ตรงที่ว่า เราชอบนำ
 เจ้าหรือซื้อเทคโนโลยี โดยที่เราไม่คิดริเริ่ม ชอบซื้อมือเป็บ เรา
 ชอบเป็นหมอมแม แต่ที่มีสติปัญญา มีพื้นที่ทางคณิตศาสตร์
 วิทยาศาสตร์ ภาษาอังกฤษดี ชอบเรียนหมอม เพราะการเรียน
 หมอมเป็นวิชาชีพที่เป็นที่ยอมรับทางสังคม ทำรายได้ให้มาก
 ถอนทุนคืนได้เร็ว ชอบเรียนวิวะอะไรทำนองนี้ แต่ไม่มีใคร
 ชอบเรียนวิทยาศาสตร์บริสุทธิ์ ซึ่งคือตัวพื้นฐานที่จะวิจัย จะ
 ผลิตอะไรได้อเอง โลกไร้พรมแดนนั้นมีความโหดร้ายเรื่องทรัพย์สิน

สินทางปัญญา ทุกอย่างมันจลจลสิทธิ สิทธิบัตรหมด เราขงล้ำ
 หลัง ไม่ทันเขาเราต้องมีการพัฒนา เตรียมคนที่จะเรียนรู้และ
 สร้างสรรค์สิ่งเหล่านี้ด้วยตนเอง แทนที่จะซื้อ Know how
 อยู่อย่างเดียว

□ ที่คุณธรรมเกียรติชี้ให้เห็นว่า การศึกษามีความ
 สำคัญที่จะพัฒนาวัฒนธรรมไปในทางที่เกิดประโยชน์ต่อ
 การพัฒนาประเทศ อยากให้วิเคราะห์ต่อไปว่า การศึกษา
 ของเราที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน มันเอื้ออำนวยต่อสิ่งที่ว่านี้
 มากน้อยแค่ไหน

□ เมื่อพูดถึงการศึกษาตามขั้นนี้แล้ว ผมต้องขอแยกให้
 เห็นว่า การศึกษานั้นมีทั้งในระบบโรงเรียนและนอกระบบโรง
 เรียน ไม่จำเป็นต้องเอาคนมาเข้าโรงเรียนเสมอไป การสร้าง
 เครือข่ายความรู้โดยอาศัยสื่อมวลชนแขนงต่างๆ การสร้าง
 องค์กรทางความรู้ การมีสถาบันทางวัฒนธรรม เช่น มี
 พิพิธภัณฑ์ มีหอศิลป์ มีห้องสมุดอะไรต่างๆเหล่านี้ มันสามารถ
 จะเอื้อเพื่อช่วยเหลือได้ ไม่จำเป็นต้องเอาคนมาเข้าโรงเรียน
 นโยบายของรัฐบาลปัจจุบันที่แถลงไปวันนั้น ก็มันจะต้องพูดถึง
 ที่บอกว่า จะขยายการศึกษาภาคบังคับไปถึง ๑๒ ปี ปัญหาไม่ได้
 อยู่แต่เพียงว่าเอาเงินมาจากไหน แต่อยู่ที่ว่าจะสอนอะไรด้วย
 ถ้าสอนอย่างเช่นสอนในปัจจุบันนี้ ผมว่าล้มเหลว สิ้นเปลืองงบประมาณ
 เพราะสอนแล้วคนไม่ฉลาดขึ้น คิดก็ไม่ค่อยเป็น อาจ
 จะอ่านออกเขียนได้ แต่คิดไม่เป็น ที่น่ากลัวก็คือ ถ้าจะทำถึง
 ๑๒ ปีจริงนั้น นโยบายที่จะต้องคอบให้ได้ คือ การที่เปิดโอกาส
 ให้เอกชนมาลงทุนทางการศึกษา ไม่ว่าจะระดับมัธยมหรือ
 มหาวิทยาลัย รัฐมีนโยบายชัดเจนแค่ไหนว่าจะแบ่งงานกันทำ
 อย่างไม่ใช่ไปแย่งเด็กจากเขา แล้วเขาอยู่ไม่ได้ เพราะว่าการ

ลงทุนทางการศึกษาก็เป็นเรื่องสำคัญ ที่จะต้องมีค่าตอบแทนชัดเจน ถ้าทุกอย่างยังหยุดนิ่งเพียงแค่มัธยม มีครู มีนักเรียน แล้วคิดว่าเป็นการศึกษา ผมว่าไม่ใช่

□ ถ้ากล่าวเฉพาะมหาวิทยาลัย ควรจะมีบทบาทในเรื่องวัฒนธรรมอย่างไร

□ ผมคิดว่าหน้าที่ของมหาวิทยาลัย คือ เป็นผู้นำทางปัญญา เป็นประชาคมทางวิชาการ ที่ผมอยากเห็น คือมหาวิทยาลัยต้องสร้างความเข้มแข็งทางวิชาการของตนเอง ส่งเสริมครูบาอาจารย์ให้ค้นคว้าวิจัย แล้วก็ทำงานเผยแพร่ความรู้นอกจากทำงานสอน มีความสัมพันธ์กับชุมชน หรือสังคมในระดับที่แน่นอน แล้วก็เป็นผู้นำของการเรียนรู้อย่างเอกราช อย่าไปเดินตัวกับการคิดอย่างมหาวิทยาลัยแบบโบราณว่าต้องเปิดสอนทุกคณะวิชา ถ้าเราคิดว่าเราเก่ง เราฉลาดในสาขาวิชาไหน เราพัฒนาได้บนพื้นฐานของความเป็นจริง ขอให้ทำอะไรไม่จำกัดขอบเขต อย่างนี้ดีกว่าการพัฒนาให้มีแพทย์ มีวิศวกร มีอะไรจนเประอะไปหมด แล้วไม่เก่งจริงสักอย่างเดียว แล้วก็ลงทุนราคาแพงด้วย การที่คิดว่ามหาวิทยาลัยต้องมีหลายวิชา มันเป็นเรื่องปรัชญาของมหาวิทยาลัยในประเทศตะวันตกยุคหนึ่ง ที่คิดว่าความหลากหลายวิชาการ จะทำให้ทุกคนมาคุยกันและกันก็ความเป็นมนุษย์จะสูงขึ้น เพราะรู้อะไรทางวิทยาศาสตร์ รู้อะไรวัฒนธรรม รู้อะไรอักษรศาสตร์ รู้อะไรปรัชญา แต่เอาเข้าจริงแล้ว แต่ละคณะมักไม่เชื่อมสัมพันธ์กันเลย แล้วก็มักคุยกันไม่รู้เรื่อง

□ ปัจจุบันเวลาเราพูดถึงปัญหาทางวัฒนธรรม รวมทั้งเจ้าหน้าที่ของรัฐด้วยนะครับ มักจะโยนความรับผิดชอบไปให้กับครูอาจารย์ในสถานศึกษาว่า ไม่ทุ่มเทการฝึกอบรมให้กับนักเรียน นักศึกษา อย่างเพียงพอ แต่พอ

ถึงกระบวนการบริหารกลับพบว่า รัฐจะไปเน้นให้ความสำคัญสำคัญกับกลุ่มผู้ทำงานทางด้านเทคโนโลยี วิทยาศาสตร์ แล้วทอดทิ้งกลุ่มผู้ทำงานทางด้านวัฒนธรรม เช่น เวลาจะเพิ่มเงินเดือน หรือเงินพิเศษประจำตำแหน่งก็จะนึกถึงในกลุ่มโน้นเป็นสำคัญ แต่ก็พยายามจะเรียกร้องกลุ่มที่ทำงานทางวัฒนธรรมให้อุทิศตน ให้เอาใจใส่ลูกศิษย์มาก ๆ มันก็เลยขัดแย้งกันระหว่างอุดมคติที่เรียกร้องกับวิธีการบริหาร อยากให้ช่วยวิจารณ์ประเด็นนี้ครับ

□ นี่คือปัญหาการบริหาร การจัดการ คือ ให้กำลังสนับสนุนทั้งด้านบุคลากร ด้านอะไรต่าง ๆ มีการจัดการที่เหมาะสมหรือไม่ จริงอยู่จะต้องให้ความสำคัญกับเทคโนโลยี เพราะมันลงทุนแพง คนดูแลรถราคาแพง ๆ รถเบนซ์ รถออลไว้มากกว่าคนไขในบ้าน เพราะเขารู้สึกว่าเขาเป็นเจ้าของ เขาใช้แล้วมันเป็นเครื่องยศ เป็นหน้าเป็นตาของเขา แต่ว่าคนไข้ถึงแม้จะเจ็บไข้ได้ป่วย ก็ไม่ค่อยนึกถึง เพราะนี่ก็ว่ามันก็เป็นเพียงคนใช้นั่นคือ การตีค่าของอะไร การประเมินค่าของอะไร ได้มีการประเมินค่าตามความเป็นจริงหรือเปล่า ขณะเดียวกันจะฝากให้ใครทำงานอย่างหนึ่งอย่างใด เฉพาะฝ่าย เฉพาะเหล่า ตามลำพังไม่ได้ มันต้องเป็นการทำงานร่วมกัน เช่น พ่อแม่จะไปบอก ลูกไปโรงเรียนแล้ว เป็นหน้าที่ของโรงเรียนที่จะอบรมสั่งสอนพ่อแม่ไม่เกี่ยว ในความเป็นจริงเด็กก็อยู่นานนานเท่าไร เด็กอยู่โรงเรียนนานเท่าไร กระบวนการเรียนการสอนเปิดโอกาสให้คุยกับนักเรียนใกล้ชิดกันเท่าไร มันไม่ใช่สำนักดาบสแบบเมื่อก่อน ครบนี้ต้องปรับทั้งกระบวนการเรียนการสอน การอบรม ในขณะเดียวกันต้องจัดเงื่อนไขที่ไม่เป็นคุณแก่วัฒนธรรมอื่นๆหลาย ๆ อย่างในสังคม คือ ถึงแม้เราจะไม่อนุรักษ์นิยม แต่ว่าแหล่งบันเทิงเปิดเกิน ๒ ยามขึ้นไป ปิดดี

๒ วันศุกร์ วันเสาร์ อาทิตย์ถึงสี่ ๔ มินิกร็อง ทางเครื่องบิน
 เชียร์บักจิว สมัยเป็นรัฐมนตรีมหาดไทย อะไรคือบรรทัดฐาน
 ปกติที่จะไม่เอาไฟท์เงินเกินพอดี เราคงไม่สามารถจะทำให้ทุก
 คนมีศีลธรรม กลับบ้านแค่ว่า เป็นพ่อบ้านแม่บ้านที่น่ารัก
 ลูก ๆ อยู่บ้านพร้อมหน้าพร้อมตา เราคงทำอย่างนั้นไม่ได้ทั้ง
 หมด แต่สำหรับคนอีกฝ่ายหนึ่ง มีแหล่งผ่อนคลายเป็นแห่ง
 ที่อยู่กลางค่างกลางคืน ของคนที่จะบาปหน่อย ๆ นี้ แค่ไหนละ
 คือ ความพอดี สิ่งเหล่านี้ก็ต้องจัดการด้วย ไม่ใช่มีถือสาปาก
 ถือคิด รมรงค์ให้เลิกบุหรี่ แต่รู้ก็ยังแสวงหารายได้จากบุหรี่
 อันนี้ก็ต้องพูดกันให้ชัด นี่คือการจัดการ สิ่งที่เราคิดมากในเรื่อง
 วัฒนธรรม คือเรื่องของการจัดการ แต่ก่อนจะสู่การจัดการนี้
 ความคิดที่ต้องทั่ววัฒนธรรมคืออะไร มีแบบเดียวหรือมีหลาย
 แบบ มันมีของกลุ่มเดียวหรือหลายกลุ่ม มันหลากหลายแล้ว
 มันทำให้ใครเจ็บปวดหรือไม่ หรือว่าจะนำไปสู่ความแตกแยก
 หรือไม่ ต้องแบ่งกันเลยว่านี่ของภาคใต้ อยู่ส่วนของภาคใต้
 ภาคเหนืออยู่ส่วนของภาคเหนือ หรือว่ามันผสมผสานกันได้
 และที่สำคัญ คือ วัฒนธรรมของการทำงาน วัฒนธรรมของ
 องค์กร ทำอย่างไรให้คนมีความตื่นตัว มีความขยัน การรับสิ่ง
 ใหม่ ๆ เข้ามา รับ คิว.ซี. (Q.C.) เข้ามาได้ผลจริง หรือว่า
 อยู่บนพื้นฐานของวัฒนธรรมไทยจริงหรือเปล่า หรือว่าทำให้คน
 จับผิดกัน ทะเลาะกันและเลย หรือว่าไปเรียน MBA แล้วมัน
 เก่งเกินไป ไม่ยอมคุยกับคนข้าง ๆ ตัวเลย บริหารได้แต่
 เม็กซิโก บราซิล และอาเจนตินา เพราะ M คือ เม็กซิโก
 (Mexico) B คือ บราซิล (Brazil) และ A คืออาร์เจนตินา
 (Argentina) ครั้นนี้ต้องถามดู เพราะว่าสิ่งที่เข้ามาปรากฏใน
 สังคมไทย มักจะกลาย ไม่ว่าสิ่งดี สิ่งเลว ก็อยู่กันได้ผสมผสาน
 เฮง ๆ ซวย ๆ ก็เป็นพื้นฐานสามัญของสังคมไทยอะไรทำนองนี้

□ คราวนี้ขอย้อนกลับมาที่นโยบายของรัฐบาล
 ปัจจุบันสักนิด ที่มีรัฐมนตรีให้สัมภาษณ์ว่า จะสนับสนุน
 ให้มีการจัดตั้งทบวงวัฒนธรรมแห่งชาติ โดยรวมเอา
 หน่วยงานต่าง ๆ ทางวัฒนธรรมเข้าด้วยกัน เช่น กรม
 การศาสนา กรมศิลปากร สำนักงานคณะกรรมการ
 วัฒนธรรมแห่งชาติ เป็นต้น คุณธรรมเกียรติมีความคิด
 เห็นในเรื่องนี้อย่างไร

□ คิดว่าการตั้งกระทรวงเป็นวิธิตีของคนที่มาจาก
 ข้าราชการ เพราะมันจะทำให้ชี้ไม่มีทางตัน อย่างน้อย
 ผู้อำนวยการกอง กี่ซี ๘ รองอธิบดี กี่ซี ๙ อธิบดี กี่ซี ๑๐
 ปลัดกระทรวง กี่ซี ๑๑ แล้วรัฐมนตรีที่มาจากเลือกตั้ง
 อย่างน้อยก็มีกระทรวงให้ตั้งเพิ่มขึ้นอีกกระทรวงหนึ่ง พอจะ
 แบ่งโควตากันในพรรคได้สะดวก แต่ว่าเป็นเรื่องเลอะเทอะ
 ที่สุด เพราะวัฒนธรรมไม่สามารถจะบริหารด้วยวิธีการตั้ง
 กระทรวง แล้วออกคำสั่ง ไม่ใช่เป็นเรื่องแบบกองทัพ ที่สั่งได้
 ให้เข้าแถวได้ มันไม่ใช่ออย่างนั้น การบริหารงานวัฒนธรรม ผม
 คิดว่ามีแค่คณะกรรมการวัฒนธรรมก็พอแล้ว และมีกองทุน
 มาสนับสนุน มีคณะกรรมการประเมินผล ว่าใครทำอะไร ควร
 จะได้เงินสนับสนุนอย่างไร ควรได้รับการดูแลสวัสดิการ
 สวัสดิภาพอย่างไร มีคณะกรรมการอย่างนี้ดีกว่า แล้วถ้าเพื่อ
 เป็นเรื่องของช่างฝีมือ อย่างช่างสิบหมู่ ที่กำลังจะสูญหายไป
 นี้ต้องหางานมารองรับ แล้วหาทางให้เขาอยู่ในระบบการผลิต
 ปัจจุบัน ผลิตได้ขายไม่เป็นไร มูลค่ามันสูงขึ้น เพราะถือว่าเป็น
 ศิลปกรรม ต้องอาศัยกลไกของสังคมที่เป็นจริง จะรักษา
 ช่างฝีมือ ก็ต้องทำให้ช่างฝีมือสามารถพัฒนาฝีมือได้อย่างสุด
 ยอด แล้วราคาก็ต้องสูง เพื่อจะเลี้ยงตัวได้อย่างไม่น้อยหน้า

ประวัติผู้ให้สัมภาษณ์

- ชื่อสกุล ธรรมเกียรติ ก็นอริ
- การศึกษา ปริญญาทางการศึกษา จากวิทยาลัยการศึกษาประสานมิตร โดยศึกษาในด้านวรรณคดีและประวัติศาสตร์
- การทำงาน
- เป็นครูที่โรงเรียนเปี่ยมสุวรรณวิทยา ธนบุรี จากนั้นย้ายไปสอนโรงเรียนมัธยม และโรงเรียนอาชีวศึกษาอีกสองแห่ง อาลาชีวิตครูประจำการเมื่ออายุ ๒๔ ปี ในตำแหน่งผู้ช่วยอาจารย์ใหญ่ฝ่ายวิชาการ โรงเรียนจารุพาณิชย์
 - เคยเป็นผู้ประสานงานถวาย ความรู้สงฆ์ทางสังคมศาสตร์ โดย มูลมูลนิธิฟรีดริช นอยมานด์ ร่วมกับ มหาวิทยาลัยทวงกรราชวิทยาลัย
 - เคยดำรงตำแหน่งหัวหน้าแผนก ในการเคหะแห่งชาติเมื่อตั้งใหม่ ๆ
 - ปัจจุบันลาออกจากการงานทุกอย่าง เพื่อทำงานด้านหนังสือ และเขียนหนังสืออย่างจริงจัง เคยเป็นเจ้าของที่ประสานงานการพิมพ์ ผู้ช่วยบรรณาธิการนิตยสารอาวุโส ที่อัมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป เคยเป็นบรรณาธิการอาวุโส ผู้จัดการ สำนักพิมพ์มติชน ผู้อำนวยการศูนย์ข้อมูลมติชน และกรรมการบริหาร บริษัท มติชน จำกัด
 - ปัจจุบันเป็นบรรณาธิการ สำนักพิมพ์ธาวิมล
 - งานเขียนครั้งอดีต ปรากฏในนิตยสารต่าง ๆ เช่น วิทยาสาร ป่าจารย์สาร สังคมศาสตร์ปริทัศน์ น.ส.พ.อธิปไตย มาตุคาม สยามใหม่ ประชาธิปไตย รวมประชาชาติ ศิลปวัฒนธรรม และหนังสือ ในเครือมติชน เขียนโดยนามจริง และนามปากกาต่าง ๆ กัน ที่เป็นนามปากกาในชั้นหลัง อาทิ ผกาธรรม ไหมพาง ใบพ้อ สายสะพาย (ใช้เมื่อสองปีแรก ของคอลัมน์ข้าราชการในมติชน) และ ชายกลาง เป็นต้น
- ปัจจุบัน เขียนบทความให้แก่หนังสือพิมพ์รายวันชั้นนำ ๓ ฉบับ รวมทั้งหนังสืออื่น ในฐานะนักเขียนอิสระ

งานบริการสังคม

- คณะกรรมการปฏิรูปการศึกษา ๒๕๑๘
- อาจารย์บรรยายพิเศษ ในมหาวิทยาลัยหลายแห่ง

- กรรมการบริหาร สมาคมภาษาและหนังสือแห่งประเทศไทย (๒๕๒๗)
- กรรมการฝ่ายวิชาการ สมาคมนักข่าวแห่งประเทศไทย ๒๕๒๙ และอุปนายกสมาคมฯ ๒๕๓๕
- วิทยากรพิเศษ อบรมนาคำวจนนครบาล ระดับสารวัตรใหญ่ และผู้กำกับกำกับการตำรวจ ๒๕๓๓
- กรรมการบริหาร สมาคมอนุรักษ์ศิลปกรรมและสิ่งแวดล้อม ๒๕๓๓
- กรรมการวางแผนการศึกษาแห่งชาติ ๒๕๓๕ (อนุกรรมการ เรื่อง เครือข่ายและระบบการศึกษา)

ผลงานรับรางวัล

พระราชกฤษฎีกาพระองค์เจ้าหญิงวิมลฉัตร ทรงเป็นประธานพิธีมอบรางวัลกองทุนหม่อมราชวงศ์อายุมงคล
โสณกุล ประจำปี ๒๕๓๖ ในฐานะนักเขียนบทความดีเด่น จากผลงานตีพิมพ์ในหนังสือพิมพ์ผู้จัดการรายวัน

อาชีพอื่น จะพัฒนาการทำขนม ก็ต้องส่งเสริมให้ขนมขายได้ ไม่ใช่เป็นฟาสต์ฟู้ดเป็นอะไรต่าง ๆ ที่เข้ามาตีตลาดในขณะนี้ มัน
ต้องมีความคิดและการจัดการแบบนี้ การตั้งกระทวงไม่ได้ประโยชน์หรอก ก็จะประชุมสัมมนาจนกันแล้ว ก็พิมพ์รายงานการประชุม
สัมมนาแล้วก็จบ ถือว่าประสบผลสำเร็จแล้ว

จากที่คุณธรรมเกียรติพุดมาแล้วนะครับ อยากจะให้พูดให้ชัดเจนว่าบทบาททางวัฒนธรรมนี้ อยากจะให้รัฐบาล
ทำอะไรบ้าง

ขอให้รัฐบาลเรียนรู้ก่อนเป็นเบื้องต้น เพราะจะทำโดยไม่เรียนรู้จะลำบาก ที่นี้จะให้ท่านเรียนรู้ทุกเรื่องก็ได้ ถ้าเผื่อไม่มีการ
เรียนรู้ ก็ต้องมีคณะทำงานสำหรับรัฐมนตรีเพื่อให้ความรู้ คือ ตั้งคณะทำงานหรือที่ปรึกษาที่รู้เรื่องนั้น ๆ อย่างตั้งเพื่อเอาใจ ส.ส.
สอบตก หรือตั้งเพื่อเป็นตำแหน่งเทคโนจะได้ไม่ต้องทะเลาะกัน ตั้งคณะทำงานเป็นคนช่วยคิด ช่วยดูแล แล้วก็ไม่ได้ทำให้
รัฐมนตรีเสียบทบาท คือ มีกั้นในการวินิจฉัยว่าเมื่อได้ข้อมูลอย่างนี้แล้ว จะตัดสินใจอย่างไร ข้อนี้ต้องเข้าใจว่าเมื่อเข้าใจวัฒนธรรม
แล้ว เข้าใจอย่างที่ผมคิดว่าไม่ผิดนี่นะ คือ มันเป็นความหลากหลาย เป็นเรื่องที่ไม่กำหนดอะไรตายตัว มันมียุคสมัย บางอย่างก็
สืบทอดต่อไป บางอย่างก็หมดไปตามความจำเป็น บางอย่างใช้งานจริง บางอย่างใช้ไม่จริง อะไรต่าง ๆ เหล่านี้เมื่อเข้าใจแล้ว ก็
ต้องส่งเสริมคนทำงาน ส่งเสริมให้คนมีใจรักสิ่งเหล่านั้น ยกย่องให้เกียรติเขา ให้ความสำคัญเขา